

SEPTYNI LIETUVIŲ DIALEKTOLOGIJOS ŽINGSNIAI

Vytautas Kardelis
Vilniaus universitetas
LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. p. vytautas.kardelis@flf.vu.lt

Šis straipsnis¹ bus 2015 metais pradėtos publikuoti temos, susijusios su lietuvių dialektologijos raida, tęsinys. Trumpai priminsiu, kad pirmojoje publikacijoje (žr. Kardelis, Stakutytė 2015) buvo glaustai aptartas esamas lietuvių dialektologijos interesų modelis ir pateikta kritinė Alekso Girdenio ir Zigmo Zinkevičiaus lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos apžvalga. Viena iš pagrindinių tos publikacijos minčių buvo siūlymas imti kurti išsamų lietuvių dialektologijos interesų modelį. Tas modelis iš tiesų gali būti dvikryptis. Jame gali būti istorinis vektorius – čia būtų matyti lietuvių tarmių tyrimų raidos dalykai, išryškėtų esminiai tos raidos akcentai bei svarbiausios empirinės ir metodologinės transformacijos. Tai būtų labiau lietuvių dialektologijos istorijos tyrimas, kurį būtų galima nesunkiai atlikti panagrinėjus iki šiol atliktus dialektologų darbus. Šia kryptimi darbai jau yra daromi, plg. Danguolės Mikulėnienės publikacijas (2009; 2010; 2012, 2012a; 2014; 2015; 2016²; Mikulėnienė, Stafecka 2011; 2012). Antrasis vektorius gali būti susijęs su lietuvių dialektologijos perspektyvomis, kurias galima brėžti atsižvelgiant į jau esamą lietuvių dialektologijos interesų modelį ir atliktus konkrečius tyrimus. Kitaip tariant, reikėtų diskutuoti apie perspektyvinį dialektologinių tyrimų planą ir mėginti sukurti įrankį, kuriuo naudojantis tą planą būtų galima įgyvendinti. Šiame straipsnyje tokio plano apmatius ir pamėginsiu pasiūlyti dialektologų bendruomenės diskusijai. Tačiau prieš tai dar kelios įvadinės pastabos apie tai, kaip matau dabartinę lietuvių dialektologijos būklę.

¹ Straipsnis parengtas vykdant LMT finansuojamą projektą „Aukštaičių patarmių fonologija“ (LIP-16069).

² Taip pat žr. pranešimus konferencijose, išsamiau publikacijų sąrašą žr.

http://www.lki.lt/LKI_LT/index.php?option=com_content&id=190&Itemid=1

ESAMA PADĖTIS

Visoje lietuvių dialektologijos istorijoje, mano supratimu, galima skirti tris aiškius ir ryškius dialektologijos raidos etapus: I) tradicinės dialektologijos etapas, II) struktūrinės dialektologijos etapas ir III) „naujosios dialektologijos“ etapas (plg. Kardelis, Stakutytė 2015, 6–7)³.

Kiekvienas iš šių etapų turi bent po vieną išskirtinį bruožą, taip pat panašumų ir skirtumų bei privalumų ir tam tikrų trūkumų. Juos visus čia ir pamėginsiu glaustai apžvelgti.

Tradicinė dialektologija

Tradicinės dialektologijos etapas išsiskiria keliais būdingais bruožais. Pirmasis – dauguma konkrečių ir ne tik stambesnių, monografinio pobūdžio, bet ir mažesnės apimties (studijų, straipsnių) šio etapo darbų parengti pagal „tarmės gramatikos“ principą: apžvelgiamos svarbiausios fonetinės, morfologinės, sintaksinės ir leksinės ypatybės, pateikiama daug empirinių faktų; prie kai kurių darbų pridėta ir transkribuotų tekstų. Šioms „tarmės gramatikoms“ būdingos tokios metodinės ypatybės: a) požiūris į tarmę kaip uždara homogenišką sistemą, b) tradicinis, jaunagramatiškas kalbos faktų atomizavimas; c) nuolatinis lyginimas su bendrine kalba; d) nors iš principo šie darbai sinchroniniai, tačiau juose labai neretos ir diachroninės inkrustacijos – nurodoma vieno ar kito garso, formos kilmė, pabrėžiamas „archajiškumas“.

Atsižvelgiant į to meto istorines aplinkybes, taip pat turint galvoje ne tik lingvistinius, bet ir ekstralingvistinius tarmių tyrimo ypatumus, šis „tarmių gramatikų“ modelis buvo bene paprasčiausias ir patogiausias būdas lietuvių kalbos tarmėms aprašyti. Tą fundamentiniame lietuvių dialektologijos darbe „Lietuvių dialektologija“ (1966) pabrėžia ir Zigmas Zinkevičius: „Duomenų rinkimas buvo pradėtas tada⁴, kai Lietuvoje apie struktūrinius kalbų resp. tarmių tyrimo metodus dar iš viso nebuvo girdėti. Ir apie fonologiją tuomet čia retas turėjo aiškesnį supratimą. Mūsų dialektologų buvo – **praktiškai ir dabar tebėra**⁵ – visuotinai vartojamas lyginimo su literatūrine kalba metodas. Jis, žinoma, turi daug trūkumų, bet geriausiai atsako faktų prieinamumo principui ir lietuvių dialektologijoje turi senas tradicijas“ (Zinkevičius 1966, 5). Atkarpa „praktiškai ir dabar tebėra“ išskyriau neatsitiktinai – ši lyginimo su bendrine kalba tradicija nėra užgesusi ir iki šiol.

³ D. Mikulėnienė lietuvių dialektologijos raidą klasifikuoja kiek kitaip: skiria etnografiškąją (E. Volteris, K. Jaunius), jaunagramatiškąją (A. Baranauskas), pregeolingvistinę (K. Būga, J. Jablonskis) ir geolingvistinę kryptis (žr. Mikulėnienė 2016, 7; 2014, 81–104).

⁴ Turimas galvoje duomenų rinkimas „Lietuvių dialektologijai“ (1966) – V. K.

⁵ Pajuodinta mano – V. K.

Būtina pabrėžti, kad tradicinės dialektologijos metodais dirbę kalbininkai jų nuosekliai laikėsi ir suformavo aiškias tyrimų kryptis ir tradicinės dialektologijos mokyklą. Be to, jie aiškiai suprato perspektyvas ir neneigė naujų tyrimo galimybių, plg.: „Kruopšti visapusiška tarmės garsų ir formų analizė, panaudojant naujuosius struktūrinius tyrinėjimo metodus, yra ateities dalykas, ir nuo to anaipol neatsisakoma. Bet tai ne vieno, o daugelio žmonių darbas.“ (Zinkevičius, 1966, 6).

Antrasis bruožas – tradicinėje lietuvių dialektologijoje yra pripažįstamas tik horizontalusis, arba *diatopiškas* variantiškumas. Plg.: dialektologijos mokslo „objektą sudaro tik tarmės, kurios visuomet užima tam tikrą teritoriją“ (Zinkevičius 1994, 6; 124–132; Zinkevičius 2006, 15–16). Diatopinė ideologija, kitaip tariant, diatopinis mąstymas aiškiai vyrauja ir iš principo yra vienintelis teorinis požiūris į tarmes. Diatopija – tai kalbinio ploto diferenciacija geografinėje erdvėje, skirtingų tarmių kalbos plote susiformavimas (Cosieriu 1980; 2007, 24; Krefeld, Pustka 2010, 16 tt). Paprasčiau tariant – diatopinis principas sako, kad skirtingose kalbos ploto vietose kalbama skirtingomis tarmėmis (dialektais). Laikantis šio principo tiriami atskiri tų skirtingų tarmių kalbiniai fenomenai (fonetikos, morfologijos, sintaksės, leksikos reiškiniai), jie ne tik lokalizuojami atitinkamuose arealuose, bet arealai dar ir palyginami tarpusavyje. Tačiau svarbu pabrėžti, jog lietuvių dialektologijoje didžiausias dėmesys lyginant skiriamas būtent skirtumams atskiruose arealuose konstatuoti ir lokalizuoti, taip pat stengiamasi nustatyti ir žemėlapiuose parodyti tų atskirų dialektologinių vienetų ribas. Diatopinis požiūris glaudžiai susijęs su diachronija ir tarmių susiformavimo klausimu, plg.: „Dialektologų uždavinys yra ištirti tarmes, aprašyti jų ypatybes. Jie tiria bei aprašo tarmių garsinę sistemą, sudaro jų gramatikas, žodynus. Tačiau dialektologai nesitenkina vien tik dabartinių tarminių reiškinų aprašymu, bet taip pat stengiasi išaiškinti tų reiškinų atsiradimą, nustatyti, iš kur ir dėl kokių priežasčių jie kilo. Taigi dialektologija yra mokslas apie gyvąją liaudies kalbą (tarmes), jos įvairumą ir to įvairumo atsiradimą“ (Zinkevičius 1994, 6; 124–132; Zinkevičius 2006, 15–16).

Trečiasis bruožas: kadangi tradicinėje dialektologijoje vyrauja diatopinis-diachroninis požiūris, jis nulemia ir požiūrį į tarmę kaip į atitinkamoje, konkrečias geografines ribas turinčioje teritorijoje vartojamą homogenišką, ne itin judrią, „tvarkingą“ sistemą. Toje sistemoje nelieka vietos variantams ir nuokrypiams nuo įsivaizduojamos tarmės „normos“. Variantiškumas tarmėse buvo suvokiamas taip pat tik horizontaliai ir su arealiniu (geografiniu) pamatu – t. y. jeigu egzistuoja kalbinių fenomenų (fonetikos, morfologijos, sintaksės, leksikos) variantai, jie priklauso skirtingoms sistemoms – skirtingoms tarmėms.

Su šiuo požiūriu glaudžiai susijęs ketvirtasis tradicinės dialektologijos bruožas: informantų atranka ir empirinės medžiagos pateikimas. Akivaizdu, kad kaupiant empirinę medžiagą visą laiką buvo tvirtai laikomasi vadinamojo NORM ir NORF (non-mobile, old, rural males/females). kriterijaus (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014, 32 tt; Chambers Jack, Trudgill Peter 1998, 29 tt; Fischer 2015, 117). Idealių vyriausios amžiaus grupės informantų paieška, *gerai tarmiškai kalbančių* ir *prastai tarmiškai kalbančių* skirtis, atitinkamos ir tinkamos tyrimams medžiagos atranka buvo veiksniai, formavę tradicinės dialektologijos veiklos rezultatus. Tai atskira ir platesnio dėmesio verta tema, todėl čia prabėgom iškelsiu tik empirinės medžiagos, ypač tekstų rinkinių autentiškumo klausimą – kiek tie tekstai yra autentiški, kiek – kvaziaautentiški, kiek juose yra užrašytojų interpretacijos, kaip tekstų (ir atskirų pavyzdžių) užrašymą veikė ką tik aptartos metodologinės nuostatos. Čia turiu galvoje ypač tuos tekstus, kurie buvo rengiami ir parengti ne iš garso įrašų, bet užrašyti ranka. Ši svarbi ir dėmesio verta tema lietuvių dialektologijoje jau pradėta gvildinti, žr. Meiliūnaitė (2015).

Ir paskutinis dalykas, būdingas tradicinei dialektologijos mokyklai, yra vadinamasis *antikvarinis interesas* (žr. Löffler 2003, 15), kurio esmė – ieškoti retų, išimtinių, „archajiškų“ ir dėl to patrauklių tarmiųjų formų ir leksemų, aprašuose jas ypač pabrėžti, be to, dar ir nurodyti jų kilmę⁶. Šis principas būdingas daugeliui tradicinių tarmiųjų aprašų, „tarmiųjų gramatikų“. Su antikvariniu interesu tiesiogiai susijęs ir gražiai dera dalies mūsų senosios kartos dialektologų romantinis požiūris į tarmes – ne tik jų archajiškumo, didelės diferenciacijos, bet ir estetinės vertės akcentavimas. Tas požiūris, be jokios abejonės, buvo visiškai tikras ir nuoširdus, tik vargu ar davė labai daug naudos tyrimų objektyvumui. Tačiau tau jau kitas klausimas, bet iš principo tokį romantinį požiūrį neigti, nepripažinti jo teisės egzistuoti ir imtis griežtos jo kritikos būtų nekorektiška. Tokį požiūrį greičiausiai lėmė ne vien tradicinė samprata apie tarmę, kitaip tariant, ne vien lingvistiniai motyvai, vyraujančios tendencijos tuometinėje lingvistinėje erdvėje, į kurią buvo įtraukta ir Lietuvos lingvistika, bet ir istorinės, socialinės bei kultūrinės to meto aplinkybės, susijusios apskritai su lietuvių kalbos, lituanistikos, lietuvių identiteto ir kultūros puoselėjimu ir saugojimu.

Taigi nepaisant atomizavimo, tarmiųjų lyginimo su bendrine kalba, diachroninių inkrustacijų, diatopinio mąstymo, antikvarinio intereso ir savotiško romantizmo tradicinė lietuvių dialektologijos paradigma nuveikė daug ir svarbių darbų. Bene svarbiausias šios paradigmos teigiamas išskirtinis

⁶ Antikvarinio intereso esmę taikliai yra apibūdinęs A. Martinet: „Sie strebten – und streben noch immer – danach, in jedem Dorf, in dem sie zufällig ihre Zelte aufschlagen, die altertümlichsten, unverfälschten, „urwüchsigen“ Merkmale zu sammeln. Sie waren – und sind es oft heute noch – eher Altertümpler, die nach seltenen Überbleibseln suchen, als Linguisten, deren Interesse daran liegt, die Sprachform als ein Ganzes zu charakterisieren, der sie sich gegenübergestellt sehen“ (Martinet, 1976, 75).

bruožas yra fundamentiniai, apibendrinantys, visą lietuvių kalbos plotą apimantys veikalai. Tai Z. Zinkevičiaus „Lietuvių dialektologija“ (1966), chrestomatija „Lietuvių kalbos tarmės“ (1970) ir trys „Lietuvių kalbos atlaso“ tomai (1. Leksika, 1977; 2. Fonetika, 1982; 3. Morfologija, 1991)⁷. Be abejo – ir atskiros „tarmių gramatikos“, ir daugybė atskirų įvairiems kalbos reiškinių klausimams skirtų publikacijų (išsamiau žr. Sabaliauskas 1979; 1982; 2012).

Struktūrinė dialektologija

Šio lietuvių dialektologijos etapo pirmuoju žingsniu reikėtų laikyti dabar jau tradicinę A. Girdenio ir Z. Zinkevičiaus 1966 m. pasiūlytą lietuvių kalbos tarmių klasifikaciją, o tikrąją pradžia, mano nuomone, A. Girdenio darbą „Mažeikių tarmės fonologinė sistema“ (1967)⁸. Paskutiniu praėjusios amžiaus dešimtmečiu A. Girdenis sukūrė ir eksperimentinių tyrimų kryptį. Gausus Profesoriaus išugdytų mokslininkų būrys yra paskelbęs gana nemažai fonologinių (ir eksperimentinių) darbų, paremtų tarmių medžiaga. Šiuose darbuose dažniausiai nagrinėjamos vokalizmo ir prozodinės sistemos, akcentologija, taip pat pateikiami eksperimentiniai tyrimai⁹.

Struktūrinės morfologijos mokyklą lietuvių dialektologijoje suformavo A. Rosinas¹⁰, pats, deja, nespėjęs atlikti visų suplanuotų tarmėtyros darbų. Natūraliosios morfologijos dialektologinius darbus pratęsė šviesios atminties Profesoriaus mokiniai (žr. Markevičius 2009; Kaikarytė 2010; Karaciejūtė 2013).

Nepaisant aiškios šiuose darbuose taikomos struktūralistinės metodologijos ir struktūralistinio (imanentinio) požiūrio į kalbą apskritai, šį lietuvių dialektologijos etapą vadinti struktūriniu vis dėlto galima tik iš dalies. Akivaizdu, kad struktūrinės krypties fonologiniai darbai remiasi A. Girdenio lietuvių fonologinės mokyklos teoriniais principais, morfologiniai – natūraliosios morfologijos paradigmos teorinėmis gairėmis, kurias iš austrų ir vokiečių tyrėjų perėmė A. Rosinas¹¹. Tačiau į struktūrinį lietuvių dialektologijos etapą pažiūrėjus platesniame kontekste ir palyginus jį su struktūrinės dialektologijos darbais Vakaruose, matyti akivaizdūs skirtumai ir savotiška struktūrinės lietuvių dialektologijos padėtis. Viena vertus, kaip jau minėta, dialektologiniuose tarmių tyrimuose taikoma aiški struktūralistinė

⁷ Lietuvių kalbos instituto ir Latvių kalbos instituto mokslininkai parengė ir išleido „Baltų kalbų atlaso prospektą“ (2009) ir „Baltų kalbų atlasą. Leksika 1. Flora“ (2012). Tai dviejų baltų kalbų duomenų lyginimas, žemėlapių komentaruose pateikiama informacija apie kartografuotų žodžių paplitimą lietuvių ir latvių šnektose, aptariama žodžių etimologija, vartojimas senuosiuose raštuose, pateikiama tarminių pavyzdžių (išsamiau žr. www.tarmes.lt).

⁸ Kartu tai ir A. Girdenio lietuvių fonologinės mokyklos pradžia.

⁹ Išsamiau šių darbų čia neaptarsiu, bibliografiją žr. Sabaliauskas 1982; 2012.

¹⁰ Konkrečius šių lingvistų darbus žr. jų bibliografijose.

¹¹ Apie metodologinius fonologijos ir natūraliosios morfologijos aspektus čia kalbėti, manau, nėra būtino reikalo.

metodika. Tačiau, kita vertus, šioje lietuvių dialektologijos paradigmoje (kaip, beje, ir tradicinėje dialektologijoje¹²) nebuvo išsamių diskusijų ir konkrečių darbų ne tik apie struktūrinę dialektologiją, bet ir apie dialektologijos teoriją apskritai. Vienas kitas teorinis ir metodinis aspektas buvo aptariamas tik recenzijose ar keliuose poleminiuose straipsniuose, bet irgi ne itin išsamiai (žr., pavyzdžiui, Girdenis 2000, 324–336; 344–355; 2001, 420–441; Girdenis, Rosinas 386–414). Taigi, tenka pripažinti, kad struktūrinės lietuvių dialektologijos paradigmos tyrimai su tikrąja *struktūrine dialektologija* ir tais teoriniais principais, kurie yra išdėstyti programiniame struktūrinės dialektologijos darbe – U. Weinreicho straipsnyje „Is a structural dialectology possible?“ (1954) ir buvo plėtojami kitų autorių darbuose (plg. Jongen 1982; Glattauer 1978; Niebaum 1970; šiose publikacijose žr. ir kitą literatūrą) yra susiję tik iš dalies ir gana menkai. Tiesą sakant, struktūrinės lietuvių dialektologijos paradigmą tiksliau būtų vadinti „fonologine“¹³ ir natūraliosios morfologijos dialektologija“.

Žvelgiant į šios paradigmos darbus matyti ir dar vienas aspektas: nepaisant lietuviškosios dialektologijos kontekste gana modernių (fonologinių ir natūraliosios morfologijos) tyrimo metodų, vis dėlto struktūrinės lietuvių dialektologijos mąstymas iš principo liko diatopinis. Taip teigiu galvoje turėdamas tai, jog buvo (ir tebėra) tiriami atskiri arealai, tradicine terminologija sakant, atskiros šnektos. Tokį diatopinį požiūrį gerai iliustruoja A. Girdenio mintis, kuria greičiausiai ir rėmėsi struktūrinės dialektologijos darbų autoriai: „<...> mūsų tarmės dar nėra gerai ištirtos intensyviaisiais (vad. „monografiniais“) metodais, nes tik intensyvus tyrinėjimas sudaro tvirtą ekstensyviojo („geografinio“) tyrinėjimo pagrindą. Prieš augdama į plotį, dialektologija būtinai turi tvirtai ir giliai įleisti šaknis į atskirų tarmių dirvą“ (Girdenis 2000, 344–355). Ši citata gana aiškiai rodo struktūrinės paradigmos diatopinę ideologiją, kurią patvirtina ir dauguma konkrečių darbų. Tokia tyrimų fragmentacija, atskirų arealų įmonografinimas (iš esmės – tai tokios pačios, tik jau modernios – fonologinės ar morfologinės „tarminės gramatikos“) davė, be jokios abejonės, labai gerų rezultatų. Mano supratimu, tokios modernios „gramatikos“, kurios, beje, turėtų apimti ne tik fonologiją ir morfologiją, yra perspektyvios ir šiandien: atidi, išsami ir kvalifikuota nors ir nedidelių arealų kalbos analizė yra puikus pamatas tolesniems, ypač tipologiniams ir lyginamiesiems tyrimams. Taigi lietuvių struktūrinės dialektologijos kryptis iki šiol yra gyva ir produktyvi.

¹² Tai, kad šių etapų dialektologijos erdvėje nebuvo teorinių dialektologijos darbų, lėmė, žinoma, ne pačių lingvistų pasirinkimas – taip susiklostė istorinės aplinkybės (išsamiau žr. Dini 2000, 365–366; 2014, 499–500). Būdami už geležinės uždangos lietuvių dialektologai negalėjo žengti koja į koja su Vakarų lingvistine mintimi, o rusiškoje lingvistinėje spaudoje pasirodančios vakarų lingvistų idėjos buvo atitinkamai dozuojamos.

¹³ Čia telpa ir prozodijos dalykai.

Naujoji dialektologija

Trečiąjį lietuvių dialektologijos etapą vadinti *naujosios dialektologijos* etapu, mano supratimu, tinka dėl dviejų priežasčių, tiksliau tariant, dėl dviejų aiškių ir svarbių lūžių lietuvių dialektologijoje ir naujos paradigmos formavimosi pradžios. Be jokios abejonės, naujosios dialektologijos aiški ir tvirta pradžia yra veikalas „XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai“ bei internetinis puslapis www.tarmes.lt. Tai galutinis projekto¹⁴, kuriam vadovavo Danguolė Mikulėnienė, veiklos rezultatas.

Pirmasis su šiuo projektu ir jo rezultatais susijęs lietuvių dialektologijos lūžis yra lietuvių dialektologijos lauke pagaliau atsiradusi dialektologijos teorijos bazė, teoriniai svarstymai, pagrįsti užsienio tyrėjų ilgamete patirtimi, Vakarų dialektologų teorine mintimi, diskusijomis ir naujausių tyrimų rezultatais. Pirmojoje minėtos knygos dalyje kalbama apie teorinį požiūrį į tarmes, apie modernias, šiuolaikiškas dialektologijos tyrimo kryptis, tyrimų metodologiją. Aiškiai deklaruojama, kad lietuvių dialektologija keičia tradicinį, kaip knygoje sakoma, „statiškąjį“ požiūrį į tarmes ir suka geolingvistikos ir sociolingvistikos kryptimi, plg.: „Tikėtina, kad atliktu tyrimu ir šiuo atlasu Lietuvoje bus įtvirtinta geolingvistinė tyrimų kryptis ir sociolingvistinis lietuvių tarmėtyros aspektas“ (Aliūkaitė, Meiliūnaitė, Mikulėnienė 2014, 28).

Antrasis lūžis, inspiruotas dialektologijos teorijos, yra susijęs, apskritai ir bendriausiais bruožais tariant, su variantiškumu. Leidinyje aiškiai deklaruojama „dinamiškoji sociokognityvinė kryptis“ kaip opozicija tradicinei dialektologijai, kuri iš principo pripažino, kaip jau minėta, tik diatopinį variantiškumą. Naujoji dialektologija pripažįsta ne tik diatopinį, bet ir diastratinį – kaip knygoje teigiama, horizontalųjį ir vertikalųjį – variantiškumą, plg.: „Dinamizmas dialektologijoje, ar kitaip geolingvistika, atsiranda dėl kelių priežasčių. Pirmiausia dėl to, kad jau nebetenkina tradicinė dialektologija, susitelkusi į statiškąjį regioninį kalbos variantą. Šis *a priori* angažuojamas visam arealui ir užtikrina tik tam tikrą sąlyginį tarmės prototipą, kuris savo ruožtu paliudijamas tik tam tikrų, konkrečių sociodemografinių parametru atstovo (NORM'o pateikėjo kriterijus). Taip buvo kuriamas uždaros tarminės bendruomenės modelis. Geolingvistika didžiausia vertybe laiko kaitą, taigi čia nėra aprioriškumo, nevaržoma nei bendruomenė, nei pateikėjas. Tai pažangu, nes tradicija neatmetama, NORM'o pateikėjas ir toliau išlieka svarbus geolingvistikai, tačiau jis yra ne vienintelis, o tik vienas iš

¹⁴ Projektas „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“ (vykdytas pagal 2007–2013 m. žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 3 prioriteto „Tyrėjų gebėjimų stiprinimas“ priemonę VP1-3.1-ŠMM-07-V „Parama mokslininkų ir kitų tyrėjų mokslinei veiklai (visuotinė dotacija)“), žr. www.tarmes.lt

daugelio tarminio variantiškumo reprezentantų“ (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014, 32). Kaip viena iš svarbiausių teorinių prielaidų yra pabrėžiama variantų egzistencija ir koegzistencija, plg.: „Tradicinės tarmės ir naujieji jų dariniai (geolektai, regioletai, įvairios regioninių standartų atmainos) koegzistuoja ne tik vertikaliai, bet ir horizontaliai. Horizontalusis kalbos kontinuumas taip pat yra keliasluoksnis, stipriai susijęs su sociodemografiniais kalbos bendruomenės narių parametrais“ (ten pat, 40).

Reikia pabrėžti, kad naujosios dialektologijos manifeste – knygos „XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai“ pirmojoje dalyje – suformuluoti teoriniai uždaviniai ir teorinės tyrimų kryptys yra itin sveikintini.

Be svarbiausių teorinio pobūdžio lūžių, trumpai reikia paminėti ir kitus šio leidinio privalumus:

a) įgyvendinti išsikelti svarbiausi uždaviniai: „1) surinkti ir paskelbti naujos medžiagos iš visų centrinių ir periferinių lietuvių tarmių; 2) patikslinti lietuvių kalbos tarmių ir patarmių ribas; 3) surinkti svarbiausius sociolingvistinius duomenis iš viso lietuvių kalbos ploto ir atlikti pirminę jų analizę“ (Aliūkaitė, Meiliūnaitė, Mikulėnienė 2014, 25).

b) Atlikta lietuvių kalbos patarmių tinklo punktų optimizacija; pateiktas naujas lietuvių kalbos tarmių žemėlapis. Dalis surinktos empirinės medžiagos prieinama internetu: www.tarmes.lt

c) Aptarti kitų kalbų vietiniai variantai Lietuvoje.

d) Išanalizuoti geolektų ir regiolektų formavimosi ypatumai Lietuvoje; pateikta regiolektų klasifikacija.

Apibendrinimas

Pasirėmus šia trumpa visų trijų lietuvių dialektologijos paradigų apžvalga galima trumpai apibendrinti, kaip keitėsi ir evoliucionavo lietuvių dialektologų požiūris į tarmes ir tyrimo kryptys: TRADICINĖ DIALEKTOLOGIJA: jaunagramatiškasis atomizmas (be dialektologijos teorijos) STRUKTŪRINĖ DIALEKTOLOGIJA: → fonologija ir natūralioji morfologija (su fonologijos ir natūraliosios morfologijos teorija, bet be struktūrinės dialektologijos teorijos) → NAUJOJI DIALEKTOLOGIJA: (su dialektologijos teorija: geolingvistika ir sociolingvistika, dinamiškoji sociokognityvinė kryptis).

„LIETUVOJE TARMŲ GAUSU“¹⁵

Šią citatą (žr. dar ir citatą 13 išnašoje) pasirinkau neatsitiktinai ir specialiai, nes toliau noriu aptarti dar vieną lietuvių dialektologijos bruožą, kuris, regis, iš principo būdingas visoms trimis ką tik aptartoms paradigmoms, neišskiriant nė naujosios dialektologijos. Ir būtent šis bruožas leidžia toliau plėtoti

¹⁵ <http://www.selonija.lt/2013/07/19/apie-tarmes/> Dar plg.: „Nė vienoje kitoje Europos valstybėje tokioje mažoje teritorijoje nėra tiek daug ir tokių skirtingų tarmių, kaip Lietuvoje“ (ten pat).

lietuvių dialektologijos modelį ir neapsiriboti vien tomis teorinėmis ir metodologinėmis gairėmis, kurios nubrėžtos veikalė „XXI a. pradžia lietuvų tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai“. Arba, kitaip tariant, sukūti ta kryptimi, apie kurią minėtame darbe yra užsiminta, plg.: „Tradicinės dialektologijos atstovų siekta pirmiausia pabrėžti tarmių skirtingumą ir išskirtinumą kitų atžvilgiu. Tai didelė vertybė. Bet negalima išleisti iš akių ir to fakto, kad skirtingumas – tai tik viena tarminio variantiškumo pusė. Didesnė dalis, taip pat ne mažiau vertinga, yra **bendrumas**. Jis skaidesnis: vienos bendrybės **tarmėje**¹⁶ rodo horizontaliuosius santykius, t. y. susijusios su tarminiu variantiškumu, kitos – vertikaliuosius santykius, rodančius tarmės ir bendrinės kalbos santykius” (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014, 35–36). Šiam teiginiui negalima nepritarti – ir dėl tradicinės dialektologijos požiūrio, ir dėl bendrumų svarbos. Tiesą sakant, pirmoji teiginio dalis iš esmės tinka ir struktūrinės lietuvų dialektologijos paradigmai: joje bent jau nematyti aiškių pastangų kalbėti apie bendrumus, greičiau atvirkščiai – „fonologinės ir morfologinės gramatikos“ yra siejamos su konkrečiu dialektologiniu vienetu.

Taigi, mano supratimu, bendras visų trijų lietuvų dialektologijos paradigmų bruožas yra ėjimas ne bendrumų, bet būtent skirtumų, tarminės diferenciacijos paieškos keliu, o tos paieškos rezultatas ir siekiamybė yra klasifikacija, kurioje pagrindinį vaidmenį vis dėlto vaidina skirtumai. Net ir naujosios dialektologijos paradigmoje neatsisakoma „skiriamųjų tarmių požymių“ ir kalbama apie jų kaitą. Tai, kad įsivedama J. Taedelmano trinarė tarminių ypatybių tipologija (žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014, 46), reikalauja iš esmės nekeičia – vis tiek ieškoma skirtumų. Konkrečių kalbinių reiškinių, susijusių su klasifikacijomis, analizė ir naujosios dialektologijos paradigmoje liko tradicinė – žiūrint į juos per tarmių skirtumų ir ribų prizmę. Todėl nestebina ir visiškai logiškos bei pagrįstos yra tokios išvados: „Taigi, galima sakyti, kad per daugiau nei šimtą metų izofonų slinktis gana nežymi“ (žr. knygos XX–XY žemėlapius) ir „Tyrimo metu atlikus pirminę Lietuvių kalbos atlaso punktuose įrašytų gimtatarmių kalbėtojų garso įrašų analizę ir sudarius skiriamųjų ir būdingųjų fonetinių patarmių požymių matricas, galima teigti, kad ir XXI a. pradžioje pirminiai skiriamieji požymiai visose patarmėse yra išlikę, tačiau tarmės bendruomenės narių nevienodu laipsniu realizuojami“ (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014, 257–258). Taigi – pirmas punktas: skiriamosios izofonos, o antras punktas – (pa)tarmių ribų tyrimas, nustatymas ir tikslinimas sieja naujosios dialektologijos paradigmą su tradicine dialektologija. Išvada dėl (pa)tarmių ribų taip pat dėsninga: „Patarmių ir šnektų ribos identifikuojamos visame plote, tačiau jos nėra statiškos:

¹⁶ Abiem atvejais paryškinta mano – V. K.

ribų kaitumo požymių, stipresnių patarmių (šnektų) elementų skverbimosi į kaimyninių šnektų plotus pastebima visoje Lietuvoje“ (ten pat 258).

Tiesą sakant, ligšiolinei lietuvių dialektologijai (ir naujajai – kada ji imasi tarmių klasifikacijos) tinka Vakarų dialektologijoje (ypač romanistikoje ir germanistikoje) populiari *medžio* ir *miško* metafora, paplitusi, regis, iš Y. Malkielo straipsnio: „As regards the luxuriance of data, dialectologists [...] are notoriously weak in practicing selectivity. [...] This makes it difficult to them to recognize the forest, since they are enthralled by the trees“ (Malkiel 1976, 71; Bauer 2004, 203). Lietuvių dialektologija iki šiol tyrinėjo medžius – atskirus ir izoliuotus dialektologinius vienetus (patarmes, šnektas). Vyravo diatopija, be kurios dialektologija vargu ar gali išsiversti, tačiau, dar tiksliau tariant, vyravo fragmentuota diatopija. Tą greičiausiai rodo ir dialektologinių terminų (tokių kaip *tarmė*, *patarmė*, *šneкта*) chaotiškas vartojimas dialektologijos darbuose (išsamiau žr. Kardelis, Stakutytė 2015, 10 tt). Toliau pasitelkiant *medžio* ir *miško* metaforą galima sakyti, kad lietuvių dialektologija lietuvių tarmių miške tyrinėjo ir iki šiol tiria atskrus medžius – pavienius tam tikros darnios sistemos elementus. Čia galima pasitelkti ir kitą palyginimą (plg. Bauer 2004, 204) – fotografijos, kada stovint ant žemės nufotografuojamas koks nors vienas objektas ar objektų grupė, pavyzdžiui, namai gatvėje. Tačiau tokia nuotrauka nerodo, kas yra giliau, toliau už tų namų. Be to, taip fotografuojant vienas didelis ar puošnus objektas gali užgožti kitus. Tradicinėje dialektologijoje tokie puošnūs objektai dažniausiai yra postpoziciniai vietininkai (ypač aliatyvas), ilgasis baltiškasis **ā* ir panašūs „archajiški“ kalbiniai fenomenai, kuriuos aprašuose ypač stengiamasi pabrėžti; tačiau neretai nepastebima ar nutylima, kad greta yra ir konkuruojančių variantų.

Tiesą sakant, atitinkamą toną tokiems medžių tyrimams duoda ir tradicinės tarmių klasifikacijos – lietuvių kalbos tarmių klasifikacija čia nėra kokia išimtis. Gerai žinoma, kad A. Girdenio ir Z. Zinkevičiaus lietuvių kalbos tarmių klasifikacija „<...> turi būti grindžiama vokalizmo ir kirčiavimo (kirčio ir priegaidžių) bendrumais bei skirtumais“ (Girdenis, Zinkevičius 1966, 142). Klasifikacijos autoriai tarmėms skirstyti pasirinko vieno tipo kriterijų – fonetinį-fonologinį, nors, tiesą sakant, vyrauja čia fonetinis kriterijus, nes dauguma skiriamųjų ypatybių apibrėžiamos pagal kokią nors ryškią fonetinę ypatybę. Fonologinis kriterijus taikomas bene vieninteliu atveju – pagal neutralizaciją skiriant vilniškių ir uteniškių patarmes. Šiuo vienatipiū klasifikacijos kriterijumi lietuvių kalbos tarmių klasifikacija aiškiai išsiskiria iš platesnio dialektologinio konteksto, nes kitų kalbų tarmių klasifikacijos dažniausiai konstruojamos kombinuojant kelis kriterijus, pavyzdžiui, fonologinį ir morfologinį arba fonologinį, morfologinį, sintaksinį ir leksinį (plg. Wiesinger 1983; Michel 2011, 178–184; Аванесов, Орлова, 1965;

Захарова, Орлова, 2004). A. Girdenio ir Z. Zinkevičiaus klasifikacija yra patikimai ir struktūriškai gerai sukonstruota, todėl kaip nors kitaip skirstyti lietuvių kalbos tarmes net nebuvo mėginta. Diskusija vyko tik dėl atskirų patarmių ribų ir skiriamųjų ypatybių (išsamiau žr. Kardelis, Stakutytė 2015, 14 tt). Tačiau ši klasifikacija savo esme vis tiek yra nukreipta labiau į skirtumų tarp patarmių pabrėžimą, negu į bendrumus. Be to, kad klasifikacija yra gera, nereiškia, kad greta tradicinės lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos negali atsirasti ir kitokio tipo, kitokiais metodais ir teoriniais principais paremto skirstymo.

Šiomis savo pastabomis jokių būdu nenoriu pasakyti, kad esama lietuvių kalbos tarmių klasifikacija kuo nors iš esmės ydinga ar kad veikalo „XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai“ autoriai klysta ar yra neteisūs rinkdamiesi A. Girdenio ir Z. Zinkevičiaus klasifikaciją naujosios dialektologijos empirinių tyrimų pagrindu. Motyvas čia aiškus – juk vienas projekto tikslų buvo lietuvių kalbos patarmių ribų tikslinimas.

Ir iš klasifikacijos, ir ypač iš metodologinio atspirties taško – medžių tyrimo – lietuvių dialektologijoje susiformavo nuomonė apie didelę tarminę diferenciaciją. Paprastai akcentuojama, kad labai mažame lietuvių kalbos plote yra palyginti daug tarmių – ši nuostata gana paplitusi ir tarp kalbininkų, ir visuomenėje (plg. 15 išnašą). Tačiau toks požiūris, deja, yra gerokai senstelėjęs ir ne visai atitinka tikrovę. Atidžiau ir sistemiškai panagrinėjus paaiškėjo, kad ilgą laiką įsivaizduota didelė rytų aukštaičių vilniškių tarminė diferenciacija („kas kaimas – tai šnektas“) tėra mitas – plotas, ypač jo šiaurinė dalis tiesiog pasižymi didele fakultatyvinių ir konkuruojančių variantų gausa (išsamiau žr. Kardelis 2009). Užtenka net ir paviršutiniškai palyginti lietuvių kalbos tarminę diferenciaciją su, pavyzdžiui, Austrijos, Šveicarijos, Vokietijos, Italijos tarminė diferenciacija ir bus aišku, kad lietuvių kalba (deja, o gal kaip tik – džiugu) šiuo atveju nėra kokia nors išskirtinė (plg. tarminę diferenciaciją Tirolyje, Austrijoje: <http://www.argealp.org/atlas/data/orte.html>). Be to, ta įsivaizduojama didelė tarminė diferenciacija konstruojama grynai medžio miške principu: kurioje nors vietoje aptikta kokia nors išskirtinė ypatybė priskiriama atskiram dialektologiniam vienetui, pavyzdžiui, šnektai, kitoje vietoje rasta ypatybė – vėl atskirai šnektai ir t. t. Taigi tradicinė dialektologija kalbos plotą į dialektologinius vienetus lengva ranka skaidė pagal seną gerą principą, kurį taikliai apibrėžė L. Gauchat: „Man hat gesagt, ein Dialekt müsse charakteristische Merkmale enthalten, die sonst nirgends vorkommen, er müsse von den Nachbardialekten durch ein an ganz bestimmten Orten durchgehendes Zusammenfallen mehrerer (wenigstens zweier) Lautgrenzen deutlich geschieden sein. Innerhalb des Dialekts müsse eine ungetrübte lautliche Einheit herrschen. Da dies nicht vorkomme, gebe es keine Dialekte“ (Gauchat 1903: 96). Kitaip tariant – kuo daugiau išskirtinių, „archajiškų“ ypatybių, tuo

daugiau (pa)tarmių. Ir dar – viena ar dviem ypatybėmis remiantis linkstama daryti plačias ir apibendrinančias išvadas, tas ypatybes absoliutinti.

Taigi, tokio mediško metodologinio požiūrio ir dabartinės lietuvių kalbos klasifikacijos junginys iki šiol, tiesą sakant, visiškai logiškai tebeveda skirtumų ir diferenciacijos paieškų keliu¹⁷.

Tai, kad naujosios dialektologijos paradigma pasiliko prie dabar jau tradicinės Alekso Girdenio ir Zigmo Zinkevičiaus tarmių klasifikacijos, patikrino skiriamųjų ypatybių pastovumą ir ėmėsi tikslinti (pa)tarmių ribas, žinoma, nėra itin kritikuotinas dalykas. Anaiptol, ši klasikinė funkcija moderniam naujosios dialektologijos aparate kaip tik atveria perspektyvą tai tyrimų kryptį, kurios lietuvių dialektologijoje, galima sakyti, iki šiol beveik nebuvo. Todėl teiginį – „Lietuvių tarmėtyros istorijos apžvalga rodo, kad daugelį dialektologijos kryptų gali iliustruoti fundamentalūs XX a. lietuvių dialektologų darbai: istorinę-lyginamąją kryptį reprezentuoja Zigmo Zinkevičiaus monografijos, aprašomąją – Alekso Girdenio ir jo mokyklos atstovų darbai, tipologinę – Baltų kalbų atlasas, pradėtas leisti Lietuvių kalbos instituto kartu su kolegomis iš Latvijos. Iki šiol Lietuvoje nebuvo realizuojama tik viena – dinamiškoji sociokognityvinė kryptis“ (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014, 30) – galima ir reikia šiek tiek koreguoti. Reikėtų sakyti, kad, prasidėjus naujosios dialektologijos paradigmai, Lietuvoje liko nerealizuota tik viena – tipologinė dialektologijos sritis. Kitaip tariant, greta išsamių medžių tyrimų lietuvių dialektologijoje turi atsirasti ir miško, kurį tie medžiai sudaro, tyrimai. Prisiminus fotografijos stovint ant žemės palyginimą ir turint galvoje naujausias technologijas galima sakyti, kad lietuvių dialektologija turi įsimontuoti į vadinamąjį *droną* (bepilotį orlaivį), pakilti į atitinkamą aukštį ir dinamiškai fiksuoti lietuvių tarmių vaizdą iš viršaus. Greta dviejų naujosios dialektologijos lūžių – teorinio ir požiūrio į variantus – turi įvykti dar vienas lūžis, susijęs su metodologiniu požiūriu į dialektologiją, į tarmes. Čia pasinaudosiu dviem taikliais austrų lingvisto H. Goeblo terminais¹⁸, kurie labai gerai apibūdina skirtingo mąstymo, kuris, be abejo, veikia ir konkrečius empirinius tyrimus, dialektologijoje kryptis. Labai neišsiplečiant galima teigti, kad viena mąstymo kryptis yra *tipofobiška*, o kita – *tipofiliška*. Būtinai pabrėžiu, kad šie terminai neturi nei neigiamos, nei teigiamos konotacijos – jie yra neutralūs. Kitaip tariant, tipofiliškas mąstymas nereiškia, kad jis yra pranašesnis, o tipofobiškas mąstymas kuo nors prastesnis.

¹⁷ Prieš kurį laiką ir pats svarsčiau apie išsamią vidinę lietuvių kalbos tarmių klasifikaciją – tai iš esmės to tradicinio diferencijuoto mąstymo pavyzdys (Kardelis 2009, 15).

¹⁸ Žodinė H. Goeblo informacija.

Taigi *tipofobiškas* mąstymas juda iš esmės įvairiausių skirtumų paieškos keliu, smulkinimo keliu, atskirų ypatybių nagrinėjimo keliu. Savo prigimtimi jis labai artimas vadinamajam atomizmui, tik apima kur kas platesnes sritis nei garsų ar formų nagrinėjimas.

Tuo tarpu *tipofiliškas* mąstymas yra linkęs ieškoti panašumų, stengiasi sieti reiškinius vienus su kitais, juos palyginti ir apibendrinti, yra linkęs į tarpdalykiškumą. Savo prigimtimi jis gana artimas struktūriniam mąstymui, tačiau taip pat yra už jį platesnis.

Kol kas lietuvių dialektologijoje, išskyrus naujosios dialektologijos teorinį proveržį, tačiau turint galvoje konkrečius empirinius kalbos sistemos tyrimus, aiškiai vyrauja tipofobinis mąstymas. Čia būtina pridurti, kad negalima sakyti, jog *tipofobiškas* požiūris dialektologijoje yra nereikalingas ir nenaudingas ir kad jį reikia kaip nors pasmerkti. Visiškai atvirkščiai – jis kruopščiai gilinasi į detales, pavienius atvejus – ir, viena vertus, teikia medžiagos apibendrinimams, kita vertus – skatina diskusiją, leidžia kitaip, alternatyviai pažvelgti į problemas. Galų gale teoriškai visiškai įmanoma ir tam tikra abiejų – tipofiliško ir tipofobiško – požiūrių sintezė.

Remiantis šia svarbiausia metodologine prieiga – tipofiliniu požiūriu į dialektologiją, jos teoriją ir empiriką, galima kiek kitaip negu iki šiol pažvelgti į lietuvių tarmes ir kartu praplėsti naujosios dialektologijos sampratą. Konkrečių uždavinių, kurie galėtų būti įvykdyti pagal siūlomą modelį, kol kas galėtų būti du: a) sinchroninis lietuvių kalbos tarmių, kaip komunikacinių sistemų, struktūros aprašas, b) didelės lietuvių kalbos tarmių diferenciacijos hipotezės verifikacija.

Norint šiuos uždavinius įgyvendinti, reikia turėti atitinkamą įrankį, kurio diskusinį eskizą toliau ir pasiūlysiu. Tą eskizą galima pavadinti, pavyzdžiui, „septynių žingsnių lietuvių dialektologijos programa“.

PERSPEKTYVA: LIETUVIŲ DIALEKTOLOGIJOS ŽINGSNIAI

PIRMASIS ŽINGSNIS – TIPOLOGINIS

Tipologiniam žingsniui lietuvių dialektologijoje žengti, mano manymu, yra susidariusios ganėtinai geros sąlygos. Tam tikras išeities taškas tipologiniam tyrimui¹⁹ gali būti optimizuoti Lietuvių kalbos atlaso punktai ir naujasis lietuvių kalbos tarmių žemėlapis (http://www.tarmes.lt/images/Veikla/naujasis_tarmiu_zemelapis.gif). Idealiu atveju reiktų turėti duomenų iš kiekvieno atlaso punkto – šių empirinių duomenų gausa pravers žengiant trečiąjį žingsnį. Be to, yra užtektinas empirinių duomenų aruodas (garso įrašai, transkribuoti tekstai ir pan.), kuriuo

¹⁹ Šiame straipsnyje plačiau nesustosiu prie termino *tipologija* eksplikacijos ir teorinių svarstymų apie tipologiją. Pasakysiu tik, kad vartodamas terminą *tipologija* turiu galvoje *arealinę tipologiją* – tiksliau tariant, tokią jos kryptį, kuri apima ir tiria ne tik kelių kalbų (tradiciškai) fenomenus, bet ir vienos kalbos lokalius varietetus (plg., pavyzdžiui, Lameli 2013).

disponuoja Lietuvių kalbos institutas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilniaus universitetas ir kitos aukštosios mokyklos, taip pat kitos organizacijos ir privatūs asmenys. Dalis medžiagos, esančios duomenų bazėse, yra prieinama internetu (plg. www.tarmes.lt, <http://baze.vilniskiai.eu/>). Dar svarbiau, kad struktūrinės dialektologijos etapu yra parengta labai nemažai modernių, fonologinių „tarmių gramatikų“. Tokių konkrečių patarmės teritoriją, tradiciškai tariant, bent vieną *šnektą*, daugiau mažiau reprezentuojančių fonologinių tyrimų (monografijų ar disertacijų) šiuo metu yra iš šių patarmių: šiaurės žemaičių (Girdenis 1967; Jasiūnaitė 1993; Mažiulienė 1996; Murinienė 2007; Kliukienė 2011), pietų žemaičių (Bukantis 1984; Atkočaitytė 2002), vakarų aukštaičių šiauliškių (Kazlauskaitė 2002), vakarų aukštaičių kauniškių (Kazlauskienė 1998; Bacevičiūtė 2004; Jaroslaviene 2010), pietų aukštaičių (Leskauskaitė 2004; Trumpa 2008), rytų aukštaičių vilniškių (Urbanavičienė 2010; Kardelis 2009), rytų aukštaičių uteniškių (Jasiūnaitė 1993), pietų panevėžiškių (Meiliūnaitė 2009), šiaurės panevėžiškių (Kačiuškienė 2006). Tokių fonologinių gramatikų neturi tik vakarų žemaičių, rytų aukštaičių širvintiškių, anykštėnų ir kupiškėnų patarmės. Pradėti ir tęsiami šiuolaikiški natūraliosios morfologijos teoriniais principais remiami tarmių morfologijos tyrimai (plg. Markevičius 2009; Kaikarytė 2010; Karaciejūtė 2013). Monografinio pobūdžio darbų, skirtų tarmių leksikos analizei, nėra, tačiau yra nemažas būrys tarmių žodynų. Prastesnė padėtis yra tik su tarmių sintaksės tyrimais – nauji tyrimo metodai čia, regis, dar nėra įsigalėję.

Visus iki šiol atliktus tyrimus, pridėjus trūkstamos medžiagos iš neanalizuotų arealų analizę, reikia perleisti per tipologinio tyrimo sietą ir sukurti tipologinį lietuvių kalbos tarmių aprašą. Pats bendriausias teorinis principas, kurį reikėtų taikyti žengiant tipologinį lietuvių dialektologijos žingsnį, tai atsiriboti nuo noro ir siekio tarmes tipologiškai *suklasifikuoti*. Kitaip tariant, prieš žengiant šį žingsnį reikia ištrinti visas iki šiol egzistavusias tarmių, patarmių ir šnektų ribas, arba, kitais žodžiais tariant, kol kas atsiriboti nuo teritorinio klasifikacijos principo. Kitas dalykas – ne tik atsiriboti nuo dabartinėje klasifikacijoje esančių skiriamųjų ypatybių, bet iš principo atsisakyti jų paieškos ir vertinimo. Ypatybės tipologiniame apraše turi susirikiuoti hierarchiškai, tačiau jų hierarchija išplauks ne iš lingvistų neretai subjektyviai pasirinktų atrankos kriterijų, bet iš pačios sistemos. Šis natūralumo principas gražiai siejasi su pačia bendriausia tipologinės lietuvių kalbos tarmių analizės idėja: atskaitos tašku pasirinkus sinchroninę sistemą visų pirma išanalizuoti ir aprašyti lietuvių kalbos tarmių struktūrinius panašumus. Skirtumai, laikantis šio principo, neabejotinai išryškės savaime. Tik jau nustačius, apibrėžus ir ištyrus atitinkamus kalbinius reiškinius, jų struktūrą, funkcijas ir sąveiką, identifikavus panašumus ir išryškėjus skirtumams galima ir reikia visą šitą rezultatą vizualizuoti.

Tipologinė lietuvių kalbos tarmių analizė negali būti grindžiama tik fonetiniu (fonologiniu) principu ir tik jį atitinkančia empirine medžiaga. Pagrindą tipologinei analizei turėtų sudaryti keturi lygmenys, atsižvelgiant į kalbos sistemos sandarą: 1) fonologinis (morfofonologinis), 2) morfologinis, 3) sintaksinis (morfosintaksinis), 4) leksinis (leksinis-semantinis). Svarbu dar pabrėžti, kad turi būti analizuojamos ne pavienės ypatybės, bet atitinkami kalbiniai reiškiniai ar net jų kompleksai. Pavyzdžiui, fonologiniame lygmenyje galima remtis kad ir A. Girdenio lietuvių fonologinės mokyklos teoriniais ir metodologiniais principais ir juos atitinkamai pritaikius gali būti analizuojami kiekybiniai ir kokybiniai vokalizmo sistemos narių santykiai, vokalinių ir konsonantinių opozicijų neutralizacijos procesai, prozodinės sistemos sandara ir pan. Pasitelkto galima ir natūraliosios bei kognityvinės fonologijos analizės principus ir mechanizmus.

Morfologijos lygmenyje, remiantis, pavyzdžiui, natūraliosios morfologijos teoriniais principais galima aprašyti gramatines kategorijas ir jų sąveiką, fleksinių formų sinkretizmą, fleksinių formų ikoniškumo laipsnį ir pan. Atitinkama šiuolaikiška tyrimų metodika turi būti taikoma ir kituose lygmenyse, kitaip tariant, kiekvienas lygmuo turi turėti atitinkamą kalbinių reiškinų aprašymo metodiką. Jos kūrimas ir įgyvendinimas, žinoma, yra jau atskiras klausimas, kurio šiame straipsnyje nekliudysiu.

Tipologinio žingsnio rezultatas turėtų būti pamatinių lietuvių kalbos tarmių sistemos struktūrų sinchroniniai modeliai, žinoma, vizualizuoti atitinkamuose skaitmeniniuose žemėlapiuose.

ANTRASIS ŽINGSNIS – VARIATETAIR VARIANTAI

Turint prieš akis bendrąjį lietuvių kalbos tarmių tipologinį vaizdą ir žemėlapi – tolesnis žingsnis būtų variatetų ir variantų tyrimas. Variatetų lingvistika (vok. Varietätlinguistik) Vakarų lingvistikoje yra iki šiol gana plačiai plėtojama tema. Tačiau ne tik lietuvių dialektologijoje, bet ir lietuvių kalbotyroje kalbos variantiškumui apskritai kol kas skirta nedaug dėmesio – daugiau tyrimų pasirodė tik pastaruju metu, tačiau su dialektologija, tiksliau tariant, su empirine dialektologine medžiaga, jie tiesiogiai nelabai susiję. Yra šiek tiek darbų iš variantinės sociolingvistikos (plg., pavyzdžiui, Aliūkaitė 2013), veikalų, skirtų linksnių variantiškumui dabartinėje lietuvių kalboje (žr. Vaičiulytė-Semėnienė 2015), variantiškumui bendrinėje kalboje (žr. Miliūnaitė 2009; 2009a), variantiškumui verstiniuose tekstuose (Čėsniienė 2015).

Turint galvoje dialektologinius tyrimus matyti, kad pastaruju metu daugiau ir specialesnio dėmesio skirta variantams tarmių akcentologijoje, kitaip tariant, akcentiniams variantams. Daugiausiai ir

produktyviausiai šioje srityje dirba Vilija Ragaišienė (žr. 2010 ir bibliografiją); taip pat yra Jolitos Urbanavičienės darbų šioje srityje (plg. 2006).

Apie variantiškumo teorines prielaidas rašyta veikalė „XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai“.

Šiaip jau dalis diatopinių variantų suregistruota ir kartografuota Lietuvių kalbos atlaso tomuose ir žemėlapiuose. Tačiau čia reikia atkreipti dėmesį į du dalykus: a) kaip jau minėta, tradicinė dialektologija į variantus turėjo savą požiūrį ir b) atlase pateikti variantai yra perėję redagavimo filtrą, kitaip tariant, pateikti tik tie, kurie neprieštaravo tuometiniam supratimui apie tarmes. Be to, tai jau gera dalimi istorinė medžiaga, tinkanti lyginimui, o ne dabartinei padėčiai parodyti.

Struktūrinės dialektologijos darbuose, ypač fonologiniuose, tiesiog verstasi su klasikinių fonologinės sistemos variantų – fakultatyvinių variantų ir alofonų (pozicinių variantų) analize. Specialiai variantiškumui dėmesio šiuose darbuose nebuvo skiriama.

Imantis varietetų ir variantų tyrimo visų pirma reikia apibrėžti sąvokas. Galima skirti dvi svarbiausias sąvokas: varietetas ir variantas. Varietetas yra hierarchiškai aukštesnė sąvoka, susijusi su kalbos kaip komunikacinės ir funkcinės sistemos variantiškumu – pavyzdžiui, dialektas, sociolektas ir pan. Variantas – yra kalbos sistemos elementas, galintis alternuoti su kitais to pačio lygmens elementais, pavyzdžiui, alofonas, alomorfai ir pan. (Metzler Lexikon Sprache 2005, 716–717; Bußmann 2008 771–772).

Varietetų ir variantų tyrimą lietuvių dialektologijoje kol kas galima modeliuoti pagal romanistikoje ir germanistikoje išsivysčiusį ir jau klasikiniu tapusį pavyzdį – Eugenio Coseriu pasiūlytą ir išplėtotą trinarį varietetų („kalbos architektūros“) modelį, kurį sudaro trys dimensijos: diatopinė, diastritinė ir diafazinė²⁰. Diatopinis varietetas yra susijęs su teritoriniais kalbos variantais – kitaip tariant, diatopinį varietetą galima vadinti dialektu. Diastritinė dimensija siejasi su kalbos vartojimu skirtinguose socialinėse grupėse, taigi diastritinis varietetas gali būti vadinamas sociolektu. Ir galų gale diafazinė dimensija yra susijusi su komunikacijos situacija, skirtingais stiliais (arba registras), šis varietetas gali būti vadinamas funkciolektu (žr. Coseriu 1976; 1980).

Tiriant variantiškumą lietuvių kalbos tarmėse, aptartą trinarį modelį galima išskaidyti į dvi dalis: 1) diatopinę ir 2) diastritinę ir diafazinę. Diatopinį varietetą nesunkiai galima susieti su tipologiniu

²⁰ Kartais dar skiriama diachroninė dimensija. Šiaip jau šis varietetų modelis pastaruoju metu yra gerokai išplėtotas, tačiau bent jau iš pradžių lietuvių dialektologijoje galima verstis ir su klasikiniu variantu.

dialektologijos žingsniu ir jo tyrimo rezultatais, o kiti du lygmenys sklandžiai pereitų į sociolingvistiką ir galėtų būti palyginami su diatopinio lygmens tyrimo rezultatais.

Diatopiniame lygmenyje variantų tyrimas iš esmės galėtų susidėti iš dviejų dalių: a) sinchroninis variantų aprašas pagal atskirus kalbos lygmenis (fonologiją, morfologiją, sintaksę ir t. t.), b) diatopinių varietetų tipologija. Kitaip tariant, iš pradžių būtina variantus konstatuoti ir aiškiai aprašyti, o po to galima imtis jų lyginimo ir gautus rezultatus aprašyti ir vizualizuoti žemėlapyje.

Pati diatopinio varieteto variantų aprašymo metodologija jau yra atskiras ir diskutuotinas klausimas – akivaizdu, kad ne visi variantai bus vienodo lygmens, funkcinio svorio, turės skirtingą distribuciją ir bus paplitę skirtinguose arealuose. Tačiau remiantis užsienio lingvistų patirtimi ir atsižvelgiant į lietuvių kalbos tarmių specifiką tokią metodologiją gana nesunkiai galima būtų skurti; iš esmės galima būtų laikytis ir tipologinio aprašo schemas.

TREČIASIS ŽINGSNIS – DIALEKTOMETRINIS

Nužengus du pirmuosius žingsnius eilė ateina trečiajam, kuris lietuvių dialektologijoje dar nėra žengtas. Tipologinis ir variantų tyrimo žingsniai, ypač jeigu būtų aprašyti visi kalbos sistemos lygmenys ir aprėpti visi atnaujinto ir optimizuoto Lietuvių kalbos atlaso punktai, duotų gana išsamų vaizdą ir didelį kiekį empirinės medžiagos. Kitų šalių dialektologų patirtis rodo, kad tyrėjai susiduria su nemenka problema, kada reikia susisteminti ir apdoroti itin didelį ir dar skirtingo pobūdžio duomenų kiekį. Ypač aktuali pasidaro vizualizacijos problema – tradiciniuose kalbos atlasuose sudėtą skirtingo pobūdžio medžiagą ir tyrimo rezultatus ypač sunku suvaldyti, susisteminti ir panaudoti apibendrinamiesiems tyrimams. Neretai atlasų medžiagos panaudojimas baigiasi paprastu sukauptos medžiagos atomizavimu – analizuojamas kuris nors vienas reiškinys per daug nesiejant jo su kitais. Vienas iš patikimiausių ir praktiškai gerai patikrintas didelės apimties duomenų analizės būdas yra *dialektometrija*. Jos pradininkas, metodo kūrėjas yra austrų lingvistas, romanistas Hans Goebel, sukūręs ir išplėtojęs Salzburgo dialektometrijos mokyklą (Goebel 1982). Šios dialektometrijos mokyklos ir jos įkūrėjo Hans Goebel sukurta metodologija ir dialektometrijos kompiuterinė programa leidžia nesunkiai apdoroti, analizuoti ir vizualizuoti itin didelius medžiagos kiekius. Būtina pabrėžti ir tai, kad dialektometrinės analizės rezultatai yra svarbūs ne tik sinchroninei tarmių būklei pažinti, bet ir aiškinantis tarmių kitimo tendencijas, tarmių istoriją ir panašius diachroninius klausimus.

Tradicinė dialektometrija paprastai apdoroja ir analizuoja tarmių atlasų duomenis. Tą, žinoma, galima padaryti ir su tritomio Lietuvių kalbos atlaso medžiaga (trūkumas čia tik tas, kad nėra sintaksės dalies). Tai galėtų būti artimiausia dialektometrinė perspektyva. Tačiau kur kas svarbesnė ir aktualesnė

dar viena perspektyva – dialektometrizuoti tipologinės lietuvių kalbos tarmių analizės ir variantų tyrimo rezultatus. Apibendrinant galima tik trumpai pasakyti, kad dialektometrija gali pasitarnauti ne tik lietuvių tarmių sinchronijai, bet apskritai lietuvių kalbos ir net baltų kalbų istorijos tyrimams²¹.

Šiuo metu Europos dialektologijoje ryškios dvi dialektometrijos mokyklos: klasikinė H. Goeblio Salzburgo dialektometrijos mokykla ir olandų tyrėjų John Nerbonne, Jan Wilbert Heeringa ir kitų dialektometrijos mokykla, dabar ypač populiari olandų ir vokiečių dialektologijoje, taip pat Skandinavijoje. Be kitų ypatybių, ši dialektometrijos mokykla nuo tradicinės skiriasi dar ir tuo, kad yra susijusi su vadinamojo *tarmiškumo matavimo* (tarmiškumo indekso) (vok. Messung von Dialektalität) tyrimais. Šioje srityje ypač angažuojasi olandų, vokiečių ir skandinavų tyrėjai. Atskaitos taškas čia yra standartinė kalba, o, naudojantis atitinkamais algoritmais, pavyzdžiui, Levenshteino distanciją (ang. Levenshtein distance) matuojamas tarmės „nutolimas“ nuo jos. Beje, internete galima rasti nemokamų (pavyzdžiui, *Gabmap*) ir licenzijuotų (pavyzdžiui, *PAM*) tarmiškumo matavimo programų.

Tarmiškumo matavimo tyrimai jau yra prasidėję ir Lietuvoje – šia kryptimi dirba Agnė (Pukevičiūtė) Čepienė (žr. Pukevičiūtė 2015; Čepienė 2016).

KETVIRTASIS ŽINGSNIS – SOCIOLINGVISTIKA IR KALBŲ KONTAKTAI

Sociolingvistinis žingsnis – tai iš esmės jau minėtas diastritinis ir diafazinis požiūris į tarmes. Reikia pasakyti, kad sociolingvistiniai tyrimai Lietuvoje, kurių būta ir anksčiau, pastaruoju metu yra įgavę itin didelį pagreitį (plg www.sociolingvistika.lt; <http://projektai.vu.lt/miestaiirkalbos/>). Nors juose dominuoja miestų ir miestelių gyventojų, įvairių socialinių sluoksnių kalbos sociolingvistinė analizė, vietos yra skirta ir tarmėms. Kaip labai gerą pavyzdį galima paminėti Meilutės Ramonienės vadovauto projekto „Kalbos Lietuvos miestuose. Sociolingvistinis žemėlapis“ rezultatus (žr. <http://www.kalbuzemelapis.flf.vu.lt/>). Tyrimo metu, be kitų, buvo ieškoma atsakymo ir į klausimą: ar kalbama tarmiškai Lietuvos miestuose? Veikale „XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai“ yra aiškiai deklaruota sociolingvistinė kryptis dialektologijoje. Kadangi jau yra padaryta gera pradžia, sociolingvistiniai tarmių tyrimai tiesiog turėtų augti ir plėstis.

Sociolingvistinis lietuvių kalbos žemėlapis pirštu prikišamai sufleruoja dar vieną įdomų ir svarbų lietuvių dialektologijos žingsnį – kalbų kontaktų tyrimą. Mano supratimu, tai ne tik labai įdomi, bet ir labai perspektyvi tyrimų sritis Lietuvoje. Vadinamasis Vilniaus kraštas kalbų kontaktų atžvilgiu nenusileidžia, o diastratinių variatetų struktūros ir santykių sudėtingumu gal net ir lenkia kelių kalbų

²¹ Kadangi rengiu atskirą dialektometrijai skirtą straipsnį, čia dialektometrijos tema daugiau nesiplėsiu.

kontaktų zonas kitose šalyse: pavyzdžiui, šiaurės Italijoje, Šveicarijoje ir pan. Vien Vilniaus krašte vartojamų kalbų (ir variatetų) skaičius ir tarpusavio santykių sudėtingumas, taip pat kalbų struktūrų panašumai ir skirtumai, tarpusavio įtaka ir pan. yra puikiausia medžiaga tyrimams, kurių rezultatai svarbūs ne vien lietuvių kalbai ir lietuvių dialektologijai, bet ir bendrajai kalbotyrai apskritai.

Ši tyrimų sritis Lietuvoje kol kas nėra labai plačiai išsivysčiusi ir, tiesą sakant, nusileidžia sociolingvistiniams ir perceptyviosios dialektologijos tyrimams. Galima sakyti, klasikinė kalbų kontaktų tema lietuvių lingvistikoje (taip pat ir dialektologijoje) buvo ir tebėra skolinių tyrimai. Praėjusio amžiaus pabaigoje yra pasirodę du straipsnių rinkiniai: vienas, skirtas kalbų kontaktams, kitas – lietuvių kalbai ir bilingvizmui (žr. Lietuvių kalbotyros klausimai 1983; Lietuvių kalbotyros klausimai 1988; Lietuvių kalbotyros klausimai 1989). Šiuose rinkiniuose yra ir su lietuvių tarmėmis susijusių straipsnių.

Leistis į atskirų darbų aptarimą čia nėra būtino reikalo. Kur kas svarbiau įvardyti, mano galva, dabartinę kalbų kontaktų tyrimo padėtį ir tyrimo tendencijas. Pirmoji tendencija, kuri, regis, yra gana aiški, tai tam tikra tyrimų fragmentacija. Turiu galvoje tai, kad, bent jau Vilniaus krašte, lietuvių kalbos tarmių ir slavų kalbų atmainų negausūs tyrimai buvo vienas nuo kito izoliuoti. Slavistai labiau tyrė savo pusę, lituanistai – savo. Slavistai nagrinėjo lietuvių tarmių įtaką slavų kalbų atmainoms, lietuvių dialektologai – slavų kalbų įtaką lietuvių tarmėms. Tyrimų, kurie apimtų vienodai abi puses, nėra labai daug, iš intensyviau dirbančių tyrėjų galima nurodyti Björną Wiemerį ir jo publikacijas²².

Taigi būtina lituanistų (dialektologų) ir slavistų kooperacija ir gretimi, ypač mišrūs, plotai turi būti tiriami kompleksiskai. Pastaruoju metu Lietuvoje jau pradedama judėti šia kryptimi, plg. Kristinos Rutkovskos darbus²³, kai kurių lenkų mokslininkų tyrimus, pavyzdžiui, Halinos Karaš²⁴. Vienas iš slavistų ir lituanistų bendradarbiavimo pavyzdžių yra Vilniaus universiteto Polonistikos centro projektas Lietuvos lenkų tarmės (vadovė Kristina Rutkovska; <http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/>).

Taip pat reikia minėti šiuo metu vykdomą B. Wiemerio vadovaujamą ambicingą projektą „Triangulation Approach for Modelling Convergence with a High Zoom-In Factor“, kuris apima plačią kalbų kontaktų zoną Lietuvoje, Latvijoje, Baltarusijoje ir Rusijoje (išsamiau žr. <https://www.trimco.uni-mainz.de/>). Tai metodologiškai labai geras slaviškos, baltiškos ir mišrių teritorijų tyrimo pavyzdys.

Turint galvoje visą lietuvių kalbos plotą, kontaktų lingvistikos atžvilgiu įdomių plotų, be minėtojo Vilniaus krašto, galima rasti ir daugiau: tai Lietuvos „sentikių linija“ (kalbiškai, regis, tirta irgi tik

²² Publikacijų sąrašą žr. <http://www.staff.uni-mainz.de/wiemerb/documents/PubList%20BW.html> Šiose publikacijose galima rasti ir kritinių tyrimų kalbų kontaktų tema apžvalgų.

²³ Svarbesnes publikacijas žr. <http://www.filpol.flf.vu.lt/lt/page/4/34.html>

²⁴ Publikacijas žr. <http://www.zhjpid.uw.edu.pl/?m=pracow&prac=prof.%20dr%20hab.%20Halina%20Kara%C5%9B>

vienpusiškai, plg. Morozova 2014); Lietuvos šlėktos (Sawaniewska-Mochowa, Zielińska 2007); arealai palei Lietuvos–Latvijos–Baltarusijos sieną. Su kalbų kontaktais tiesiogiai susiję ir lietuvių kalbos salos Baltarusijoje, Lenkijoje, Latvijoje – tai dar viena labai įdomi ir savo specifiką turinti tyrimų laboratorija. Kadangi apie lietuvių kalbos salų tyrimų problematiką jau esu rašęs, čia apie tai daugiau nesiplėsiu (išsamiau žr. Kardelis 2014; 2015).

Taigi kalbų kontaktų srityje, nepaisant padarytų ir dabar daromų darbų, dar galima labai daug ką nuveikti. Be to, šio žingsnio rezultatus galima ir reikia derinti su pirmuoju ir antruoju šiame straipsnyje aptartais žingsniais.

PENKTASIS ŽINGSNIS – PERCEPTYVINIS

Perceptyvioji dialektologija Lietuvoje taip pat labai smarkiai žengia į priekį. Ši kryptis taip pat aiškiai brėžiama darbe „XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai“. Daugiausiai šioje srityje yra nuveikusi ir toliau sėkmingai dirba D. Aliūkaitė. Jos (vienos ir su kolegėmis) darbuose (žr., pavyzdžiui, Aliūkaitė 2006; 2008; 2009; 2013; 2013a; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016) yra išsamiai aptarta perceptyvosios dialektologijos teorija, tikslai, uždaviniai; taip pat analizuojama konkreti lietuvių kalbos tarmių medžiaga. Todėl išsamiai pasakoti, kas yra perceptyvioji dialektologija, čia nėra jokio būtino reikalo. Galima konstatuoti tą patį, kas buvo pasakyta apie sociolingvistiką – reikia tiesiog tyrimų plėtros ir atitinkamų sąsajų su kitais dialektologijos žingsniais. O sąsajos produktyvios gali būti siejant perceptyviają tyrimų kryptį su tipologija ir ypač variantiškumu. Be to, būtina pabrėžti ir dar vieną dalyką: perceptyvosios dialektologijos tyrimų rezultatų ryšį ne tik su variantiškumu, bet ir su kalbos kitimu. Čia perceptyvioji kryptis galėtų bendradarbiauti su saliencijos tyrimais (žr. toliau) ir svariai bei kokybiškai prisidėti prie kalbos kitimų teorinių ir empirinių tyrimų.

ŠEŠTASIS ŽINGSNIS – SALIENCIJA

Lietuvių dialektologijoje tai bus, regis, visiškai naujas terminas. Saliencija siejasi ir su sociolingvistika, ir, kaip ką tik minėta, su perceptyviaja dialektologija, tačiau tai nėra koks nors šių dviejų disciplinų santykio vidurkis. Saliencijos (vok. Salienz) tyrimai ieško atsakymų į klausimus, kodėl vienos kalbinės ypatybės, kalbiniai fenomenai yra linkę keistis, o kiti ilgą laiką išlieka stabilūs.

Lingvistinėje literatūroje saliencija suprantama kaip (kognityvinis) kalbinės ypatybės (kalbinio fenomeno) išskirtinumas²⁵. Saliencija atsakinga už tai, kad kuris nors kalbinis fenomenas išskiriamas iš

²⁵ “Rein (kognitive) Auffälligkeit eines Merkmals“ (Hettler 2014).

jo konteksto ir tokiu būdu jį suvokti (kalbėtojai ir klausytojai) yra kur kas lengviau negu nesalientišką variantą²⁶ (Lenz 2010: 94; Hettler 2014)

Saliencija lingvistinėje literatūroje suprantama ir apibrėžiama kaip kognityvinė kategorija, plg.: „Unter ‚Salienz‘ als kognitiver Kategorie wird das Ausmaß verstanden, in dem ein (sprachlicher oder anderer) Stimulus relativ zu anderen in seiner Umgebung hervorsticht. Wie soziolinguistische Untersuchungen nachgewiesen haben, ist diese Salienz von sprachlichen Strukturen tatsächlich weniger linguistisch als vielmehr soziopsychisch zu fassen: Durch Hörerurteile bestätigte, intuitiv wahrgenommene Salienz korreliert etwa nachgewiesenermaßen keineswegs immer mit strukturell-linguistisch ermittelbarem Systemkontrast (d. h. ‚objektiver Salienz‘) (Maitz 2010, 17).

Saliencija, galima sakyti, yra tarsi jungiamoji grandis tarp sinchroninės ir diachroninės dialektologijos, kitaip tariant, laiptas į tarmių formavimosi ir raidos istoriją. Tačiau sakydamas „diachroninė dialektologija“ neturiu galvoje tradicinės diachronijos, arba tradicinės kalbos istorijos (istorinės gramatikos). Saliencija susietų iki šiol aptartus dialektologijos žingsnius su tais kalbos raidos procesais, kurie vokiškoje lingvistinėje literatūroje vadinami *Sprachwandel*. Tai nėra imanentinis požiūris į tarmės raidą, tai nėra vien vidinė kalbos struktūros analizė remiantis garsų dėsniais ir pan. Tai kompleksinis analizės būdas, ieškantis tarmių kitimo sąlygų ir motyvų.

Svarbų vaidmenį čia vaidina ne tik kalbėtojas, bet ir klausytojas, kitaip tariant, interakcija ir interakcijos metu vykstantys procesai. Tiriant salienciją galima remtis, pavyzdžiui, Peterio Auerio darbais ir siūloma teorine koncepcija, kur saliencija suvokiama kaip kompleksinis konceptas, susidedantis iš trijų svarbiausių elementų: psichologinių, kognityvinių ir socialinių.

Saliencijos tyrimai leistų lietuvių dialektologijai išsivaduoti iš iki šiol būdingos tradicinės kalbos kitimo sampratos, paremtos iš principo atomistine istorinės gramatikos ideologija ir tradicine rekonstrukcija ir kalbos kaitą, ypač sudėtingesnius raidos atvejus, aiškinančia „vidiniais sistemos kitimais“.

SEPTINTASIS ŽINGSNIS – EMPIRIKA

1966 m. Z. Zinkevičius savo fundamentiniame lietuvių dialektologijos darbe rašė: „Dėl objektyvių priežasčių – lietuvių kalbos dialektologija dar anaip tol neišėjo iš svarbiausių duomenų rinkimo stadijos – didžiąją laiko ir energijos dalį teko skirti faktų kaupimui, jų pirminiam apdorojimui bei sisteminimui“ (p. 6). Nepaisant naujosios dialektologijos teorinio ir metodologinio lūžio, nepaisant to, kad surinkta

²⁶ „Dass ein sprachliches Element aus seinem Kontext hervorgehoben wird und dadurch dem Sprachbewusstsein leichter und schneller zugänglich ist als nicht-saliente Varianten“ (Lenz 2010: 94).

tikrai daug empirinių duomenų iš įvairių laikotarpių ir, be abejo, būtinas jų mokslinis tyrimas, vis dėlto kaupti empirinius duomenis, ypač naudojantis naujomis technologinėmis galimybėmis (skaitmeniniai garso įrašai, vaizdo įrašai), ir toliau yra būtina. Tačiau dialektologams tai, manau, savaime suprantamas dalykas. Čia norėčiau atkreipti dėmesį į kitą aspektą – prieigą prie empirinių dialektologinių duomenų ir jų apdorojimą bei tyrimą.

Šiais klausimais įdomių ir vertingų minčių yra paskelbusi Laima Kalėdienė, siūlanti multimodaliąją Tarmyno viziją (žr. Kalėdienė 2015, 95). Ji siūlo tokius Tarmyno modernizavimo etapus: 1) skaitmeninimą; 2) šifravimą ir transkribavimą; 3) transkribuotų tekstų transponavimą; 4) konkordancijų sąrašo rengimą; 5) gramatinių požymių anotavimą – lematizavimą ir glosavimą (žr. ten pat). Lingvistė taip pat nubrėžia ir Tarmyno perspektyvą: „Toks Tarmynas būtų daugiapakopė (angl. stand-off) struktūra, o kiekvienas anotuotas jo sluoksnis – ir integralus, ir savarankiškas, nes galimas plėsti ir pildyti nepriklausomai nuo kitų. Tuo pačiu visus sluoksnius tarpusavyje sietų XML (Extensible Markup Language) duomenų struktūros formatas, leidžiantis pagal įvairius kriterijus koduoti pirminius teksto duomenis ir pateikti visas reikalingas tekstologines bei lingvistines teksto anotacijas. Paieškos kriterijus galima būtų modeliuoti tiek pagal kiekvieną anotacijos sluoksnį, tiek ir pagal kelių sluoksnių kombinacijas“.

Pateikta Tarmyno vizija ir perspektyvos tikrai vertos dėmesio ir dialektologų diskusijos, be to, šias mintis galim ir paplėtoti. Užsienio lingvistų patirtis rodo, kad empirinių duomenų apdorojimo srityje lingvistai stipriai bendradarbiauja su informatikais ir tas bendradarbiavimas duoda gerų rezultatų. Turiu galvoje tarminių tekstų transkribavimo ir apdorojimo programas, pavyzdžiui, ir L. Kalėdienės minimą programą *TranscriberAG*. Dar geresnis variantas yra Vokietijoje, Marko Planko psicholingvistikos institute sukurta ir laisvos prieigos programa ELAN – „ELAN is a professional tool for the creation of complex annotations on video and audio resources.“ (žr. <https://tla.mpi.nl/tools/tla-tools/elan/>). Internete galima rasti ir daugiau tokio pobūdžio laisvo kodo programų. Problema ta, kad daugelis tokių programų, taip pat ir ELAN, nėra specialiai pritaikytos lietuvių kalbos tarmėms, todėl mėginant su ja dirbti, kyla tam tikrų techninių sunkumų. Taigi čia atsiveria labai lauktinos lietuvių dialektologų ir informatikų bendradarbiavimo perspektyvos – arba, jeigu toks būdas teisiškai įmanomas, modifikuoti esamas programas, arba kurti lietuvių kalbos tarmėms pritaikytą tarminės medžiagos garso ir vaizdo įrašų apdorojimo (transkribavimo ir anotavimo) programą. Kaip puikų bendradarbiavimo pavyzdį, davusį apčiuopiamų rezultatų, galima nurodyti VU Matematikos ir informatikos instituto ir VU Filologijos fakulteto Lietuvių kalbos katedros mokslininkų bendradarbiavimą projekte LIEPA (žr.

<https://www.raštija.lt/liepa>). Tiesa, čia buvo dirbama su standartinės kalbos sintezavimu ir atpažinimu, tačiau ateityje galima galvoti ir apie lietuvių kalbos tarmių atpažinimo programą, kuri labai smarkiai palengvintų itin sunkų ir didelio kruopštumo reikalaujantį dialektologų darbą – tarminių tekstų rengimą.

Ir dar vienas dalykas, kuris gyvybiškai svarbus ne tik lietuvių dialektologijai, bet ir apskritai lietuvių kalbai ir visiems ja besidomintiems, turėtų būti ne tik Tarmynas, bet apskritai nacionalinis lietuvių kalbos garsynas (kartu su vaizdo medžiagos dalimi). Dabar, deja, empirinė medžiaga yra ganėtinai išsibarsčiusi po įvairias institucijas ir ja pasinaudoti kartais sunku ir dėl įvairių biurokratinių ir įstatyminių niuansų, ir dėl to, kad skiriasi medžiagos archyvavimo ir saugojimo formatai, taip pat tik labai menka medžiagos dalis yra prieinama internetu – iš tokių viešos prieigos tinklapių galima nurodyti Lietuvių kalbos instituto puslapius: www.tarmes.lt, <http://www.lki.lt/tarmiuarchyvas/pradinis.php?sutrump=bnd>, <http://tarmes.lki.lt/>, iš dalies Vilniaus universiteto Lietuvių kalbos katedros tarminių duomenų bazę www.baze.vilniskiai.eu (registruotiems vartotojams).

Jeigu visi ne tik dialektologiniai, bet ir šnekamosios kalbos duomenys tyrėjams būtų laisvai prieinami nacionalinėje duomenų bazėje, tai gerokai palengvintų tyrėjų darbą ir duotų kur kas vertingesnių ir kokybiškesnių rezultatų.

PABAIGA

Apie kiekvieną lietuvių dialektologijos žingsnį galima būtų rašyti kur kas išsamiau ir daugiau. Tai bus galima padaryti vėliau. Šiame straipsnyje nesistengiau kiekvieno žingsnio aptarti itin išsamiai (todėl ir skyrelių teksto apimtis nevienoda), taip pat suminėti kuo daugiau su aptariamais aspektais susijusios lingvistinės literatūros. Stengiausi paminėti tik tuos darbus, kuriais šiuo metu domėjausi daugiausiai. Svarbiausias šio straipsnio tikslas – paminėti kai kurias ir Vakarų lingvistikoje ne tokius senas ar gana naujas tyrimo kryptis ir tendencijas ir pasiūlyti jas taikyti ir lietuvių dialektologijoje. Galbūt pavyks pradėti lietuvių ir net užsienio dialektologų, dirbančių su lietuvių ir gretimomis slavų kalbomis, teorinę ir metodologinę diskusiją, kuriai pamatai, manau, jau padėti veikale „XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai“. Tikiuosi, kad šis apžvalginis straipsnis irgi prisidės prie būsimų diskusijų ar paskatins jaunuosius tarmių tyrėjus sparčiau ir plačiau imtis naujų lietuvių dialektologijoje tyrimo krypčių.

Literatūra

- Aliūkaitė Daiva 2006, Perceptyvinių dialektologijos tyrimai: dialekto vaizdinys, *Valoda dažadu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums, No. 16*, Daugavpils: Saule, 87–95.
- Aliūkaitė Daiva 2008, Tarmiškai kalbančio žmogaus stereotipai: apriorinės eilinių kalbos bendruomenės narių nuostatos, *Respectus philologicus, Nr. 14 (19)*, 23–45.
- Aliūkaitė Daiva 2009, Perceptyviniai dialektų tyrimai: mentalinis žemėlapis, *Respectus Philologicus, Nr. 15 (20)*, 164–179.
- Aliūkaitė Daiva 2013, Horizontalusis ir vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas: XXI amžiaus kalbėjimo variantai paprastojo kalbos vertintojo požiūriu, *Taikomoji kalbotyra, Nr. 2*, 1–27.
- Aliūkaitė Daiva 2013a, Kalbos variantiškumas paauglių akimis: lyties kintamasis, *Acta linguistica lithuanica* 69. 219–268.
- Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2016, Perceptyviosios dialektologijos instrumentai ir tyrimų kryptys: variantų arealai mentaliniuose žemėlapiuose (Biržų atvejis), *Acta Linguistica Lithuanica, Nr. 74*, 89–120.
- Aliūkaitė Daiva, Meiliūnaitė Violeta, Mikulėnienė Danguolė 2014, Tyrimo tikslas ir uždaviniai. Aktualumas ir naujumas. Metodologinių tyrimų principų šaltiniai, *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*, Vilnius: Briedis, 25–28.
- Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014, Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos, *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*, Vilnius: Briedis, 29–47.
- Atkočiaitė Daiva 2002, *Pietų žemaičių raseiniškių prozodija ir vokalizmas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Bacevičiūtė Rima 2004, *Šakių šnektos prozodija ir vokalizmas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Baltu valodu atlants. Prospektas. Baltų kalbų atlasas. Prospektas. Atlas of the Baltic Languages. A Prospect*, 2009, Mikulėnienė Danguolė, Stafecka Anna, Jansone Ilga, Bacevičiūtė Rima, Leskauskaitė Asta, Trumpa Edmundas, Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Baltų kalbų atlasas. Leksika 1: Flora. Baltu valodu atlants. Leksika 1: Flora. Atlas of the Baltic Languages. The Lexis 1: Flora*. 2012, Mikulėnienė, Danguolė, Stafecka, Anna (sud.), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Bauer Roland 2004, Dialekte – Dialektmerkmale – dialektale Spannungen. Von “Cliquen”, “Störenfrieden” und “Sündenböcken” im Netz des dolomitenladinischen Sprachatlases ALD-I, *Ladina XXVIII*, 201–242
- Bukantis Jonas 1984 – Йонас Букантис, *Фонология южножемайтского Варняйского говора. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук*, Вильнюсский государственный университет им. В. Капсукаса.
- Bußmann Hadumod 2008, *Lexikon der Sprachwissenschaft*, Stuttgart: Kröner.
- Chambers Jack, Trudgill Peter 1998, *Dialectology. Second edition*, Cambridge University Press.
- Coseriu Eugenio 1976, *Das romanische Verbalsystem*, Tübingen: TBL.
- Coseriu Eugenio 1980, 'Historische Sprache' und 'Dialekt', *Joachim Göschel, Pavle Ivic, Kurt Kehr (Hrsg.), Dialekt und Dialektologie. Ergebnisse des Internationalen Symposiums “Zur Theorie des Dialekts”*, Marburg/Lahn, 5–10 Sept. 1977, Wiesbaden, 106–122.
- Coseriu Eugenio 2007, *Sprachkompetenz. Grundzüge der Theorie des Sprechens*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Čepaitienė Agnė 2016, Kiekybinis diferencinių tarminių požymių tyrimas: rytų aukštaičių panevėžiškių ir širvintiškių atvejis, *Acta Linguistica Lithuanica LXXIV*, 143–174.
- Čėsniėnė Žaneta 2016, Leksikos variantiškumas ir konkurencija Europos Sąjungos dokumentų vertimuose, *Logos 86 sausis-kovas*, 161–171.

Dini Pietro Umberto 2000, *Baltų kalbos. Lyginamoji istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Dini Pietro Umberto 2014, *Foundations of Baltic Languages*, Vilnius: Eugrimas.

Fischer Hanna 2015, Präteritumschwund in den Dialekten Hessens. Eine Neuvermessung der Präteritalgrenze(n), *Elementaler Michael, Hundt Markus, Schmidt Jürgen Erich (Hrsg.), Deutsche Dialekte. Konzepte, Probleme, Handlungsfelder. Akten des 4. Kongresses der Internationalen Gesellschaft für Dialektologie des Deutschen (IGDD) (= Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik. Beihefte. 158)*, Stuttgart: Steiner, 107–133.

Gauchat Louis 1903, Gibt es Mundartgrenzen?, *Archiv für das Studium der Neueren Sprachen und Literaturen 111*, 345–403.

Girdenis Aleksas 1967, Mažeikių tarmės fonologinė sistema (Filologijos mokslų kandidato disertacija), Vilnius [rankraštis].

Girdenis Aleksas 2000, *Kalbotyros darbai I: 1962–1974*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Girdenis Aleksas 2001, *Kalbotyros darbai III: 1988–2000*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Girdenis Aleksas, Rosinas Albertas 2000, V. Grinaveckis. Žemaičių tarmių istorija (Fonetika). Recenzija, *Girdenis Aleksas 2000, Kalbotyros darbai I: 1962–1974*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Girdenis Aleksas, Zinkevičius Zigmas 1966, Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos, *Kalbotyra 14*, 139–147.

Glattauer Walter 1978, *Strukturelle Lautgeographie der Mundarten im südöstlichen Niederösterreich und in den angrenzenden Gebieten des Burgenlandes und der Steiermark (= Schriften zur deutschen Sprache in Österreich 1)*, Wien: Braumüller.

Goebel Hans, 1982, *Dialektometrie. Prinzipien und Methoden des Einsatzes der Numerischen Taxonomie im Bereich der Dialektgeographie. (Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, Band 157)*, Wien.

Hettler Yvonne 2014, Salienz, Bewertung und Realisierung regionaler Merkmale in Norddeutschland, *Linguistik online*, Bd. 66, Nr. 4, <https://bop.unibe.ch/linguistik-online/article/view/1573/2664>

Jaroslaviėnė Jurgita 2010, *Rytinių kauniškių Prienų šnektos fonologija*. Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas.

Jasiūnaitė Birutė 1993, *Šiaurės žemaičių kretingiškių pietinių šnektų ir rytų aukštaičių uteniškių fonologinių sistemų lyginimas*. Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas.

Jongen, René 1982, Theoriebildung der strukturellen Dialektologie, *Besch Werner (Hrsg.) Dialektologie: ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*, Walter de Gruyter, 248–277.

Kačiuškienė Genovaitė 2006, *Šiaurės panevėžiškių tarmės fonologijos bruožai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kaikarytė Aušra 2010, *Joniškio šnektos daiktavardžio linksniavimo sistema*. Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių kalbos institutas.

Kalėdienė Laima 2015, Multimodalioji Tarmyno vizija, *XII Tarptautinis baltistų kongresas Vilniaus universitetas, 2015 m. spalio 28–31 d.*: <http://www.baltistikongresas.flf.vu.lt/failai/tezes/Kalediene.pdf>

Karaciejūtė Vitalija 2013, *Varėnos šnektos daiktavardžio linksniavimo sistema*. Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių kalbos institutas.

Kardelis Vytautas 2009, Šiaurės rytų aukštaičiai vilniškiai: ribos ir diferenciacija, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kardelis Vytautas 2014, Lietuvių kalbos salos: probleminiai aspektai, *Lietuvių kalba* 8, <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/56>

Kardelis Vytautas 2015, Lietuvių kalbos salos: tyrimo perspektyvos, *Lietuvių kalba* 9, <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/160>

Kardelis Vytautas, Stakutytė Emilija 2015, Iš lietuvių dialektologijos raidos, *Lietuvių kalba* 9: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/161>

Kazlauskaitė Rūta 2002, Pašūvio šnektos fonologinė sistema: vokalizmas ir prozodija. Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas.

Kazlauskienė Asta 1998, Pietinių vakarų aukštaičių tarmės balsių kiekybė. Daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Kliukienė Regina 2011, *Šiaurės žemaičių tarmės konsonantizmas: akustinės ir audicinės ypatybės*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Krefeld Thomas, Pustka Elissa 2010, Für eine perzeptive Varietätenlinguistik, *Krefeld, Thomas; Pustka, Elissa (eds.), Perzeptive Varietätenlinguistik. Spazi comunicativi = Kommunikative Räume, Vol. 8.*, Frankfurt am Main: Centre for Language and Cognition, 9–28.

Lameli Alfred, 2013, *Strukturen im Sprachraum. Analysen zur arealtypologischen Komplexität der Dialekte in Deutschland (Linguistik – Impulse & Tendenzen. 54)*, Walter de Gruyter: Berlin/Boston.

Lenz Alexandra N. 2010, Zum Salienzbeffriff und zum Nachweis salienter Merkmale, *Anders, Hundt, Lasch: Perceptual Dialectology. Neue Wege der Dialektologie*, Berlin, New York, 89–110.

Leskauskaitė Asta 2004, Pietų aukštaičių vokalizmo ir prozodijos bruožai, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Lietuvių kalbos atlasas 1. Leksika 1977, Vilnius: Mokslas.

Lietuvių kalbos atlasas 2. Fonetika 1982, Vilnius: Mokslas.

Lietuvių kalbos atlasas 3. Morfologija 1991, Vilnius: Mokslas.

Lietuvių kalbos tarmės: chrestomatija 1970, Grinaveckienė Elena, Jonaitytė Aldona, Morkūnas Kazys, Vanagienė Birutė Vidugiris Aloyzas (sud), Grinaveckienė Elena, Morkūnas Kazys (red.), Vilnius: Mintis.

Lietuvių kalbotyros klausimai. Kalbų kontaktai Lietuvos TSR 1983, t. 23, Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų Akademija.

Lietuvių kalbotyros klausimai. Kalbų ryšiai ir sąveikos, 1989, t. 28, Vilnius: Mokslas.

Lietuvių kalbotyros klausimai. Lietuvių kalba ir bilingvizmas, 1988, t. 27, Vilnius: Mokslas.

Löffler Heinrich, 2003, *Dialektologie. Eine Einführung*, Tübingen: Narr.

Maitz Péter 2010, Sprachvariation zwischen Alltagswahrnehmung und linguistischer Bewertung. Sprachtheoretische und wissenschaftsmethodologische Überlegungen zur Erforschung sprachlicher Variation, Gilles Peter, Scharloth Joachim, Ziegler Evelyn (Hrsg.), *Variatio delectat. Empirische Evidenzen und theoretische Passungen sprachlicher Variation. Festschrift für Klaus J. Mattheier zum 65. Geburtstag (VarioLingua. Nonstandard – Standard – Substandard 37)*, Frankfurt am Main & Berlin & Bern & Bruxelles & New York & Oxford & Wien: Peter Lang, 59–80.

Malkiel Yakov 1976, From Romance Philology Through Dialect Geography to Sociolinguistics, *International Journal of the Sociology of Language* 9, 59–84.

Markevičius Aurimas 2009, *Šiaurinių širvintiškių daiktavardžio linksniavimas ir jos istorija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Martinet André 1954, Dialekt, – *Zur Theorie des Dialekts. Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*, Heft 16, Wiesbaden, 74–88.

Mažiulienė Irena 1996, Centrinės šiaurės žemaičių tarmės prozodija: instrumentinis ir sociolingvistinis tyrimas, *Kalbotyra* 45 (1), 5–115.

Meiliūnaitė Violeta 2015, Antano Baranausko tarmių tekstai – kvaziaautentiškų tekstų chrestomatija?, *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 4, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 248–259.

Meiliūnaitė, Violeta, 2009, *Pietų panevėžiškių vokalizmas ir jo raidos bruožai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Metzler Lexikon Sprache 2005, Stuttgart-Weimar: Verlag J. B. Metzler.

Michel Andreas 2011, *Einführung in die italienische Sprachwissenschaft*, Walter de Gruyter: Berlin, New York.

Mikulėnienė Danguolė 2012, Adalbertas Bezenbergeris (1851–1922): asmenybės ir veiklos aktualizacija XIX amžiaus lietuvių tarmėtyros kontekste, *Mažoji Lietuva : paribio kultūros tyrimai*. Sud. G. Blažienė, N. Morozova, J. Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 111–129.

Mikulėnienė Danguolė 2009, Lietuvių kalbos geolingvistinių tyrimų apžvalga, *Baltu valodu atlants / Baltų kalbų atlasas / Atlas of the Baltic Languages. Prospekts / Prospektas / A Prospect*. Vilnius–Rīga, 40–42.

Mikulėnienė Danguolė 2010, Lietuvių kalbos plotas tarmių požiūriu senosiose gramatikose: nuo Kleino iki Kuršaičio, *Florilegium Lithuanum : in honorem eximii professoris atque academici Lithuani domini Eugenii Jovaiša anniversarii sexagesimi causa dicatum*. Sud. Grasilda Blažienė, Sandra Grigaravičiūtė, Aivas Ragauskas. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 186–193.

Mikulėnienė Danguolė 2014, Geolingvistikos raida Lietuvoje, *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*, Vilnius: Briedis, 81–104.

Mikulėnienė Danguolė 2015, Kalbotyrinė Antano Baranausko veikla: stereotipai. XXI amžiaus įžvalgos, *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 4, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 11–42.

Mikulėnienė Danguolė 2016, Jonas Jablonskis – dialektologas, *Tarptautinė mokslinė 23-ioji Jono Jablonskio konferencija Reikšmė kalboje ir kultūroje*, Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, 2016 m. rugsėjo 23–24 d. <http://www.jablonskis2016.flf.vu.lt/wp-content/uploads/2016/04/Plenarini%C5%B3-prane%C5%A1im%C5%B3-tez%C4%97s1.pdf>

Mikulėnienė Danguolė, Stafecka Anna 2012, Geolingvistiniai latvių ir lietuvių kalbų leksikos tyrimai, *Baltu valodu atlants / Baltų kalbų atlasas / Atlas of the Baltic Languages. Leksika 1 / leksika 1 / Lexis 1*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (kompaktinė plokštelė), 181–189.

Mikulėnienė Danguolė, Stafecka Anna 2011, Iš lietuvių ir latvių tarmėtyros istorijos: leksikos klausimai E. Volterio programose, *Baltistica* 49 (1), 155–165.

Mikulėnienė, Danguolė 2012a, XIX a. lietuvių tarmėtyra: Jono Juškos (1815–1886) įžvalgos, *Priešaušrio mokslas, kultūra ir švietimas. Lauryno Ivinskio 200-osioms gimimo metinėms*. Sud. ir vyr. red. Albina Auksoriūtė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 244–255.

Miliūnaitė Rita 2009a, Variantiškumas verstinės grožinės literatūros kalboje, *Gimtoji kalba Nr. 5*, 1–14.

Miliūnaitė Rita, 2009, *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Morozova Nadežda 2014, Rusų tarmės Lietuvoje: paplitimas ir pagrindiniai bruožai, *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*, Vilnius: Briedis, 238–252.

Muriniene Lina 2007, *Rytinių šiaurės žemaičių fonologija: vokalizmas ir prozodija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Vilniaus pedagoginis universitetas.

Niebaum Hermann 1970, Warum strukturelle Dialektologie?, *Niederdeutsches Wort* 14, 81-94.

Pukevičiūtė Agnė 2015, Rytų aukštaičiai panevėžiškiai: klasterinė analizė ieškant tarmiškumo, *Acta Linguistica Lithuanica LXXII*, 175–195.

Ragaišienė Vilija 2010, *Linksniojamųjų žodžių kirčiavimo variantai pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių tarmėse*. Daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Sabaliauskas Algirdas 1979, *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija iki 1940 m.*, Vilnius: Mokslas.

Sabaliauskas Algirdas 1982, *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija 1940–1980 m.*, Vilnius: Mokslas.

Sabaliauskas Algirdas 2012, *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija 1980–2010 m.*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Sawiewska-Mochowa Zofia, Zielińska Anna 2007, *Dziedzictwo kultury szlacheckiej na byłych Kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej*, Warszawa: Instytut Sławistyki PAN.

Schallert Oliver 2010, Syntax des Vorarlberger Alemannischen: Ergebnisse eines Forschungsprojekts, *Montfort* 62/1, Vorarlberger Verlagsanstalt, 35–67.

Trumpa, Edmundas, 2008, *Pelesos šnektos balsinės fonemos ir jų variantai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Urbanavičienė Jolita 2006, Rytų aukštaičių vilniškių pakraštinių šnektų kirčiavimo ypatumai, *Baltistica* 41 (2), 219–231.

Urbanavičienė, Jolita, 2010, *Svirkių šnektos fonologinė sistema: vokalizmas ir prozodija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Vaičiulytė-Semėnienė Loreta 2015, *Dabartinės lietuvių kalbos linksnių variantiškumas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Weinreich Uriel 1954, Is a structural dialectology possible, *Word* X, 388–400.

Weinreich Uriel 1974, Ist eine strukturelle Dialektologie möglich?, *Phonetik und Phonologie. Aufsätze 1925–1957*, 10, München, 140–155.

Wiesinger Peter 1983 Die Einteilung der deutschen Dialekte, *Werner Besch, Ulrich Knoop, Wolfgang Putschke und Herbert Ernst Wiegand (Hg.), Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*, Berlin/New York: de Gruyter.

Zinkevičius Zigmąs 1966, *Lietuvių dialektologija: lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija*, Vilnius: Mintis.

Zinkevičius Zigmąs 1994, *Lietuvių kalbos dialektologija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Zinkevičius Zigmąs 2006, *Lietuvių tarmių kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Аванесов Рубен Иванович, Орлова Варвара Георгиевна (ред.) 1965, *Русская диалектология*, М.: Наука.

Захарова Капитолина Федоровна, Орлова Варвара Георгиевна 2004, *Диалектное членение русского языка*, 2-е изд., М.: Едиториал УРСС, 166–167.

Gauta: 2016-11-01
Priimta: 2016-12-28